Guillelmus de Ockham

Értekezés Isten előretudásáról, eleve elrendeléséről és a jövőbeli esetleges dolgokról

Az eleve elrendelés és az előretudás tárgyában figyelemmel kell lennünk arra, hogy szükségképpen ellentmondásba bonyolódnak azok, akik felteszik, hogy a passzív predesztináció és a passzív előretudás valóságos relációk azokban, akik predesztinálva vannak és az előretudás tárgyai.

Az állítás bizonyítása: vegyünk valakit, nevezzük *a*-nak, aki jelen pillanatban predesztinálva van, s azt kérdezem, hogy vajon *a* elkövetheti-e a végső megátalkodottság *(impoenitentia finalis)* bűnét, avagy sem. Ha nem követheti el, akkor szükségképpen üdvözülni fog, ami abszurd. Ha elkövetheti, akkor tegyük föl, hogy meg is teszi. Ezen feltevés mellett az „a elvettetett" állítás igaz. Ebben az esetben azonban azt kérdezem, hogy vajon az eleve elrendeltség valóságos relációja leromboltatik-e vagy sem.

Ha nem, akkor megmarad *a*-ban ez a reláció, következésképpen *a* egyidejűleg lesz elvetett és predesztinált, hiszen ha egy efféle reláció *a*-ban valóságosan létezik, *a* megnevezhető vele.[1] Ha leromboltatik, akkor azt legalábbis mindig igaz lesz állítani a későbbiekben, hogy egy efféle reláció létezett *a*-ban, minthogy a Filozófus szerint „az egyetlen dolog, amire még az istennek sincs hatalma: meg nem történtté tenni azt, ami egyszer már végbement".[2] Ezt pedig a következőképpen kell értenünk. Ha valamely, a jelenre vonatkozó, egyszerű asszertorikus állítás,[3] amely nem ekvivalens valamely, a jövőre vonatkozó állítással, most igaz oly módon, hogy igaz a jelenre vonatkozóan, akkor mindig igaz lesz a múlt vonatkozásában. Mivel ha az az állítás, hogy „ez a dolog létezik" (megjelölvén ezzel ezt vagy amazt a dolgot) most igaz, akkor az „ez a dolog létezett" állítás ezt követően mindig igaz lesz, s Isten még abszolút hatóképességénél fogva sem teheti meg, hogy ez az állítás hamis legyen. Minthogy tehát az „ez a reláció *a*-ban van" állítás valamikor igaz volt, az „ez a reláció *a*-ban volt" állítás mindig igaz lesz. Ennélfogva az „*a* predesztinálva volt" állítás mindig igaz lesz, és semmiféle hatalom nem teheti meg, hogy hamis legyen. S ebből továbbá az következik, hogy miután ez a személy most elvetett, ezért az „ez a személy elvetett volt" e pillanatot követően mindig igaz lesz. Ezért egy és ugyanazon pillanatban lesz igaz az „a predesztinálva volt" és az „a elvetett volt" állítás. Ennélfogva predesztinálva volt és nem volt predesztinálva, kárhozott volt és nem volt kárhozott.

Nincs mód ezen érvelés cáfolatára addig, amíg föltesszük, hogy az eleve elrendelés és az előretudás valóságos relációk.

Vannak azonban ellenvetések az általunk elmondottakhoz.

Először: a konklúzió ellentmondani látszik mind azoknak, akik tagadják, mind pedig azoknak, akik fölteszik, hogy ezek valóságos relációk. Fölteszem ugyanis, hogy valaki a kegyelem

---

[1] „Kétféle értelemben beszélhetünk denominatív terminusról (…), tudniillik szigorú értelemben, s ekkor a terminus hasonlóképpen kezdődik, mint egy általános név, ám különböző a végződése, és akcidenst jelöl. Ekként a 'merész' a merészségből származó denominatív név, az 'igazságos' pedig az igazságosságból." Summa logicae, I, 13

[2] NE, VI, 2 (1139b 10-11), 160.o.

[3] Pusztán a bennelétet kifejező állítás: *propositio mere de inesse*. A „propositio de inesse" a középkori logikában minden nem modális kategórikus állítás.

állapotában van – tehát predesztinált – s megkérdezem, hogy vajon a kegyelem lerombolható-e. S a fenti konklúzióhoz jutunk akkor is, ha lerombolható, s akkor is, ha nem.

Úgy gondolom, hogy az, amit föltesz, hamis, mivel a „mindazok, akik a kegyelem állapotában vannak, predesztináltak” állítás éppen úgy hamis, mint a „mindazok, akik halálos bűnt követnek el, elvettettek” állítás. Péter és Pál ugyanis halálos bűnt követtek el, de soha sem vettettek el; hasonlóképpen, Júdás némelykor érdemeket szerzett, ám nem volt predesztinálva. Ezek az állítások ugyanis[4] ekvivalensek bizonyos jövőre vonatkozó állításokkal, mivel ekvivalensek a következőkkel: „Isten ezeknek a kegyelem állapotában levő embereknek örök életet fog adni”, és „Isten azoknak, akik halálos bűnt követtek el, örök büntetést szab majd ki”. Ám ez utóbbiak nem következnek abból, hogy „Péter a kegyelem állapotában van” és „Péter halálos bűnt követett el”. Ennélfogva, ha senki sem lehetne a kegyelem állapotában anélkül, hogy ne lenne predesztinált, az érv konklúziója ellentmondana mind azokkal, akik tagadják, mind pedig azokkal, akik fölteszik, hogy ezek valóságos relációk. Ám minthogy ez hamis, ezért nem állja meg a helyét a konklúzió.

Második ellenvetés. Minden a jelenre vonatkozó állításhoz, amely valamikor igaz, tartozik egy szükségszerű, a múltra vonatkozó állítás. Ha például a „Szókratész ül” állítás igaz, a „Szókratész ült” állítás ezt követően mindenkor szükségszerű lesz. Tegyük föl azonban, hogy a „Péter predesztinált” állítás most igaz; ebben az esetben a „Péter predesztinálva volt” állítás mindig szükségszerű lesz. Most akkor azt kérdezem, hogy elkárhozhat-e vagy sem. Ha igen, akkor tegyük fel, hogy el is kárhozik. A „Péter elvettetett” ebben az esetben igaz a jelenben; a „Péter elvetett volt” következésképpen mindig szükségszerű lesz a múlt vonatkozásában. Ennélfogva a „Péter predesztinálva volt” és a „Péter elvetett volt” állítások igazak lennének egy és ugyanazon pillanatban.

Úgy gondolom, hogy a felső premissza hamis (ahogyan ez a 3. alaptételből világos), ugyanis ahhoz az állításhoz, amelyik oly módon vonatkozik a jelenre, hogy mindazonáltal ekvivalens egy jövőre vonatkozó állítással, s az igazsága ez utóbbi igazságától függ, nem tartozik a múltra vonatkozó szükségszerű állítás. Éppen ellenkezőleg: a múltra vonatkozó állítás kontingens, ahogyan az a hozzá tartozó jelenre vonatkozó állítás is. Mindazon állítások, amelyek a predesztinációra és elvettetésre vonatkoznak, ehhez a típushoz tartoznak (ahogyan ez a 4. alaptételből világos), mindhogy ezek egyöntetűen mind a jövőre vonatkoznak, még ha nyelvi formájukat tekintve *(vocaliter)* a jelenről vagy a múltról szólnak is. S ennélfogva a „Péter predesztinálva volt” állítás éppúgy kontingens, mint a „Péter predesztinálva van” állítás.

S ha azt kérdezed, hogy vajon Péter elkárhozhat-e, azt válaszolom, hogy ez lehetséges, s feltehetjük, hogy el is kárhozik. Ebben az esetben azonban a „Péter el van vetve” és a „Péter predesztinálva volt” állítás hamis lesz, mivel ha egy ellentmonó állításpár egyik tagját tételezzük – azaz feltesszük, hogy az adott állítás igaz – akkor a másik hamis lesz. A „Péter predesztinálva volt” és a „Péter elvetett volt” azonban ellentmondást foglal magában, ti. „Isten örök életet adományoz majd Péternek” és „Isten nem adományoz majd örök életet Péternek”. Ennélfogva ha az egyik igaz, a másik hamis, és fordítva.

A harmadik ellenvetés így hangzik: ha egy predesztinált ember elkárhozhat, ez csak a teremtett akarat aktusának következtében állhat ez elő. Ennélfogva a teremtett akarat akadályozhatja az isteni akaratot.

Elfogadom a premisszát, ám elvetem a következtetést. A teremtett akarat cselekedete *(actus)* csak akkor akadályozhatja az isteni akarat cselekedetét, ha a fennálló isteni rendeléssel ellenkező dolog történik, s ezt egy másik cselekvő akarata idézi elő. Ebben az esetben „Isten predesztinálta Pétert” és „Péter tulajdon akarata cselekedetének következményeképpen kárhozott” egy és ugyanazon időpontban igaz. Ezek azonban egyidejűleg nem állhatnak fenn,

[4] A „mindazok, akik a kegyelem állapotában vannak, predesztináltak”, és a „mindazok, akik halálos bűnt követnek el, elvettettek”.

hiszen ha a „Péter tulajdon akarata gonosz cselekedetének következményeképpen elkárhozik” állítás igaz, akkor a „Péter predesztinálva lett az örök életre” állítás soha sem volt igaz.

Az érv a következő módon is alátámasztható. Tegyük fel, hogy Isten úgy döntött, hogy Péter üdvözüljön. Azt kérdezem, hogy vajon ebben az esetben Péter akarata szükségképpen követi-e az isteni akarat elhatározását. Ha nem, akkor akadályozza az isteni akaratot. Ha igen, akkor állításunk[5] igazolást nyer.

Azt válaszolom erre, hogy a teremtett akarat nem szükségképpen, hanem szabadon és kontingens módon követi az isteni rendelkezést vagy elhatározást. Ebből azonban – korábbi érvünk alapján, melynek értelmében az „Isten predesztinálta Pétert” és „Péter kárhozott” állítások igazsága nem állhat fenn egyidejűleg – nem következik az, hogy a teremtett akarat akadályozhatja az isteni akaratot.

Negyedszer: az „Isten predesztinálta Pétert” állítás öröktől fogva igaz volt, tehát nem lehet hamis, ennélfogva szükségszerű. Tagadom a következtetést, mivel számos olyan állítás volt igaz öröktől fogva, amely most hamis, ahogyan például „a világ nem létezik” állítás öröktől fogva igaz volt, s most mégis hamis. Hasonlóképpen azt állítom, hogy bár az „Isten predesztinálta Pétert” öröktől fogva igaz volt, mégis lehet hamis, s lehetséges, hogy soha nem volt igaz.

Ötödször: az isteni predesztináció szükségszerű, mivel mindaz, ami Isten vagy Istenben van, szükségszerű; tehát Isten szükségszerűen predesztinálta Pétert; tehát Péter szükségszerűen, következésképp nem kontingens módon van predesztinálva.

Erre azt mondom, hogy kétféleképpen érthetjük azt, hogy a predesztináció szükségszerű. Az egyik módon úgy, hogy amit a „predesztináció” szó főképpen *(principaliter)* jelöl, szükségszerű; ha így értjük, elfogadom az állítást, hiszen ez a megjelölt dolog az isteni lényeg, ami szükségszerű és változhatatlan. A másik módon úgy, hogy Isten valakit predesztinál, ám ekként nem szükségszerű a predesztináció, hiszen ahogyan bármely ember kontingens módon predesztináltatik, úgy Isten bármely embert kontingens módon predesztinál.

S amikor fölvetik, hogy „az isteni predesztináció változhatatlan, tehát teljességgel szükségszerű”, akkor erre azt mondom, hogy, ami változhatatlan és valóságos, az szükségszerű. Ha azonban a változhatatlan komplexumról beszélünk (abban az értelemben, hogy van olyan komplexum, amely igazból hamissá változhat és fordítva, s van olyan, amely ekként nem változhat meg), akkor nem minden szükségszerű, ami változhatatlan. Van ugyanis olyan kontingens állítás, amely nem lehet először igaz, aztán pedig hamis és fordítva (oly módon, hogy igaz azt állítani róla: „ez az állítás most igaz, korábban azonban hamis volt” és fordítva), ám mégsem szükségszerű, hanem kontingens. S ennek az az oka, hogy bár az állítás igaz és igaz is volt feltételesen *(ex suppositione)*, mindazonáltal lehetséges, hogy nem igaz, és soha sem volt igaz abszolút értelemben. Így például az „Isten tudja, hogy ez az ember üdvözülni fog” állítás igaz, ám mégis lehetséges, hogy Isten sohasem tudta, hogy ez az ember üdvözülni fog. Ekként ez az állítás változhatatlan, mindazonáltal nem szükségszerű, hanem kontingens.

Ellenérv: minden olyan állítás, amely most igaz, ám hamis lehet, igazból hamissá változhat; tegyük föl azonban, hogy ez az állítás: „Péter predesztinálva van”, most igaz, ám nyilvánvalóan hamis lehet; ennélfogva stb.[6]

Azt felelem erre, hogy a felső premissza hamis, mivel még valami szükségeltetik az igazságához, ti. az, hogy az az állítás, amely hamis lesz vagy hamis lehet, valamikor igaz lett légyen. S bár ez az állítás: „Péter predesztinálva van”, most igaz, ám hamis is lehet, mégis igaz lesz azt állítani, amikor hamis lesz, hogy soha nem volt igaz, s ennélfogva nem változhat igazból hamissá.

---

[5] Az, aki predesztinálva van, nem kárhozhat el.

[6] Konklúzió: a „Péter predesztinálva van” állítás igazból hamissá válhat.

Hatodszor: amikor ellentétes dolgok úgy viszonyulnak egymáshoz, hogy az egyik nem követheti a másikat, akkor föltételezvén az egyiket, nem tudjuk föltételezni a másikat, amint az nyilvánvaló a vakság és a látás esetében. Ám „predesztináltnak lenni" és „elkárhozni" efféle; tehát stb. Azt válaszolom erre, hogy ez nem igaz az olyan ellentétekre, amelyek jövőbeli kontingens dolgokra vonatkoznak, mint amilyenek a 'predesztinálva lenni' és 'elvettetni'. S ezért bár nem követhetik egymást, ebből mégsem következik az, hogy „ha az egyik fennáll, a másik nem állhat fenn".

Ezzel szemben: bárki, akiről ma igaz azt állítanunk, hogy predesztinált, holnap lehet elvetett, s az, hogy 'predesztinált' és 'elvetett' szukcesszív módon igaz lehet róla, következésképp stb. Ezt tagadom, kivéve, ha igaz módon állíthatnánk – amikor az illető elvettetett – azt, hogy valamikor predesztinált volt; ám minthogy ezt ebben az esetben nem mondhatjuk, ezért ezek nem igazak és nem is lehetnek azok szukcesszív módon ugyanarról a személyről.

Hetedszer: Isten azzal, akit öröktől fogva predesztinált, nem teheti meg, hogy nem predesztinálja, mert akkor Isten megváltozhatnék. Ha tehát Isten öröktől fogva predesztinálta Pétert, öröktől fogva nem teheti meg, hogy nem predesztinálja, s következésképpen Péter szükségszerűen üdvözülni fog. Azt mondom erre, hogy az első állítás hamis, mivel minden efféle kontingens: 'Isten öröktől fogva predesztinálta Pétert', 'Péter öröktől fogva predesztináltatott', mivel hamisak és igazak is lehetnek, ám nem szukcesszíve, akként, hogy igazak lennének, miután hamisak voltak, vagy fordítva. Ezért az 'Isten öröktől fogva predesztinálta Pétert', valamint az ehhez hasonló állítások bármennyire igazak is most, Péter üdvözülését megelőzően, mégis lehetséges, hogy hamisak legyenek. És ha Péter ténylegesen *(de facto)* elkárhoznék, akkor ez az állítás ténylegesen hamis, avagy ezek az állítások ténylegesen hamisak. Ennélfogva éppen úgy kontingensek az 'öröktől fogva' kifejezéssel együtt, mint anélkül, s nem különbözik a velük kapcsolatos nehézség az afféle állításokkal kapcsolatos nehézségtől, amelyek nyelvi formájukat tekintve *(vocaliter)* a jelenre vonatkoznak.

Nyolcadszor: azt kérdezem a próféták által kinyilatkoztatott dolgokkal kapcsolatban, hogy vajon szükségszerűen történnek-e úgy, ahogyan kinyilatkoztatták őket, vagy sem. Ha igen, akkor – minthogy az effélék jövőbeli dolgok – ebből az következik, hogy az ellentétük nem következhet be. Ha nem, akkor ezzel szemben így lehet érvelni. Az az állítás, hogy 'ezt és ezt kinyilatkoztatták' (vegyünk valamely kinyilatkoztatott dolgot), valamikor igaz volt, tehát ezt követően mindig szükségszerű volt. De nem mint hamisat nyilatkoztatták ki, minthogy a próféták nem állítottak hamisat, következésképp mint igazat nyilatkoztatták ki ezeket. Ennélfogva szükségszerű, hogy az ily módon kinyilatkoztatott dolgok bekövetkezzenek, mert különben a prófécia hamis lehetne. Azt mondom erre, hogy egyetlen kinyilatkoztatott, jövőbeli kontingens dolog sem következik be szükségszerűen, hanem kontingens módon. S megengedem, hogy valamikor igaz volt az, hogy 'ezt és ezt kinyilatkoztatták', s múlt idejű párja ezt követően mindig szükségszerű volt. S azt is megengedem, hogy nem mint hamisat, hanem mint kontingens módon igazat (ám nem mint szükségszerűen igazat) nyilatkoztatták ki, következésképpen lehetett és lehet is hamis. A próféták mindazonáltal nem állítottak hamisat, minthogy minden, valamely jövőbeli kontingens dologra vonatkozó prófécia feltételes volt, habár a feltétel nem mindig került kifejezésre. Néha azonban kimondták, ahogyan az nyilvánvaló Dávid és a trónja esetében, néha pedig odaértették, mint Ninive Jónás által megjövendölt elpusztulása esetében. Még negyven nap, és Ninive elpusztul!,[7] ti. ha nem bánják meg bűneiket. Ám mert bűnbánatot tartottak, Ninive nem romboltatott le.

[7] Jónás 3,4

Feltevések az ellenvetések cáfolátához

Ezen ellenvetések cáfolatának elősegítése végett mindenekelőtt néhány feltevéssel élek, amelyek megértését követően nyilvánvaló lesz az ellenérvekre adott megoldás.

Az első feltevés az, hogy sem az aktív predesztináció, sem pedig az aktív elvettetés nem olyan dolog, ami bármi módon különbözik Istentől vagy az isteni személyektől. A passzív predesztináció sem olyan abszolút vagy relatív dolog, amely bármely módon különbözik a predesztinálttól. A 'predesztináció' név vagy fogalom azonban, akár aktív, akár passzív értelemben vesszük, nem pusztán Istent magát jelöli, aki örök életet ad valakinek, hanem azt is, aki az örök életet kapja, s így három dolgot jelöl, tudniillik Istent, az örök életet, valamint azt, aki az örök életet kapja. S hasonlóképpen, az 'elvetés' Istent jelöli, aki örök büntetést ad valakinek.

A második feltevés az, hogy e tárgyban minden állítás kontingens, akár jelenidejű (mint ezek: 'Isten predesztinálja Pétert', 'Péter predesztináltatik'), akár múlt, akár pedig jövő idejű. Ha ugyanis valamelyik szükségszerű lenne, az a múltra vonatkoznék, ám példának okáért az, hogy 'Péter predesztináltatott', nem szükségszerű, s nem is állítható róla, hogy szükségszerű kijelentés *(de necessario)*.[8] Azt kérdezem ugyanis, hogy Péter elkárhozhat-e vagy sem. Ha nem, akkor szükségszerűen üdvözülni fog, ám ez esetben nincs szükség sem mérlegelésre, sem pedig a bármivel való törődésre,[9] ami abszurd. Ha elkárhozhat – s tegyük fel, hogy így is történik –, akkor ez most igaz: 'Péter kárhozott', tehát ezt a pillanatot követően mindig igaz lesz az, hogy 'Péter elkárhozott'. Szerinted azonban az az állítás szükségszerű, hogy 'Péter predesztináltatott', következésképpen a 'Péter predesztináltatott' és a 'Péter elvettetett' állítások egyidejűleg igazak lesznek. Ezek azonban ellentmondanak egymásnak, ahogyan ez nyilvánvaló is. Scotus szintén ezt a konklúziót fogadja el.[10]

A harmadik feltevés: vannak olyan állítások, amelyek nyelvi formájuk szerint *(secundum vocem)*, valamint tárgyukra való tekintettel *(secundum rem)* is a jelenre vonatkoznak, s ezeknek az esetében általánosan igaz, hogy minden, a jelenre vonatkozó igaz állításnak (például: 'Szókratész ül', 'Szókratész sétál', 'Szókratész igazságos' és más effélék) van olyan megfelelője, amely a múltra vonatkozik és szükségszerű. Vannak azonban olyan jelenre vonatkozó állítások is, amelyek csak nyelvi formájuk szerint vonatkoznak a jelenre, ám éppen annyira a jövőre is vonatkoznak, minthogy igazságuk jövőre vonatkozó állítások igazságától függ. Az effélék esetében viszont nem igaz az a szabály, hogy minden, a jelenre vonatkozó igaz állításnak van olyan megfelelője, amely a múltra vonatkozik és szükségszerű. Ez nem is csoda, hiszen vannak olyan múltra és jövőre vonatkozó igaz állítások, amelyeknek nincs igaz, jelenre vonatkozó megfelelőjük, mint például az, hogy 'a fehér fekete volt', vagy 'a fehér fekete lesz', amelyek igazak ugyan, ám a jelenre vonatkozó megfelelőjük hamis, az az állítás tudniillik, hogy 'a fehér fekete'.

A negyedik feltevés: az e tárgyhoz tartozó valamennyi állítás, bármennyire is a jelenre vagy a múltra vonatkoznak nyelvi formájuk szerint *(vocaliter)*, éppen annyira a jövőre is vonatkoznak, minthogy igazságuk olyan állítások igazságától függ, amelyek ténylegesen *(formaliter)* a jövőre vonatkoznak. A harmadik feltevésből azonban nyilvánvaló, hogy az efféle jelenre vonatkozó igaz állításoknak nincs a múltra vonatkozó szükségeszerű megfelelőjük, hanem pusztán kontingens megfelelőjük van, miként az említett, jelenre vonatkozó állítás is kontingens. Mindebből az következik, hogy tárgyunk tekintetében egyetlen a jelenre vonatkozó állításnak sincs a múltra vonatkozó szükségszerű megfelelője ebben a tárgykörben.

---

[8] Baudry, 219.o.: „Sed propositio de necessario est illa quae accipit talem modum."
[9] Arisztotelész, Hermeneutika, 9. fejezet, 18b 31-33, Kossuth, 30.o.
[10] Ti. azt, hogy „e tárgyban minden állítás kontingens."

Az ötödik feltevés az, hogy a Filozófus elgondolása szerint Isten nem pusztán a jövőbeli kontingens állítások, hanem a velük ekvivalens, jelenre és a múltra vonatkozó állítások esetében sem tudja az ellentmondás egyik tagját inkább, mint a másikat. Sőt, szerinte Isten egyiket sem tudja, mivel véleménye szerint (*Második Analitika*, első rész)[11] csak azt tudjuk, ami igaz. Az efféle állításokban azonban nincs meghatározott igazság, szerinte ugyanis egyetlen olyan érvvel sem szolgálhatunk, amelynek alapján inkább az egyik, mint a másik tag volna igaz, s ily módon vagy mindkét tag igaz lesz, vagy egyik sem lesz az. Nem lehetséges azonban, hogy mindkét tag igaz legyen, tehát egyik sem lesz az, s következésképpen egyiket sem tudjuk.

Hatodik feltevés: Minden kétség nélkül úgy kell tartanunk, hogy Istennek biztos tudása van minden jövőbeli kontingens dologról, oly módon, hogy biztosan tudja, az ellentmondás mely tagja lesz igaz, s melyik lesz hamis. Minden afféle állítás azonban, mint 'Isten tudja, hogy az ellentmondásnak ez vagy amaz a része igaz' kontingens és nem szükségszerű, ahogyan azt a korábbiakban mondtam.[12] Nehéz azonban belátni, hogy miképpen tudja, hogy az ellentmondás mely tagja lesz igaz, s melyik lesz hamis, minthogy nem determinált az egyik rész inkább arra, hogy igaz legyen, mint a másik.

A Szubtilis Tanító[13] pedig azt mondja, hogy az isteni értelem, minthogy valamiképpen megelőzi az isteni akarat meghatározását, az említett állításokat eldöntetlenekként *(neutra)* ragadja meg, az akarata pedig az ellentmondás egyik részét egy adott pillanatban igazként határozza meg, miközben az ellentmondás másik részét ugyanazon pillanatban hamisnak akarja. Miután az akarata meghatározottá vált, az isteni értelem látja változhatatlan akarata meghatározását: evidens módon látja, hogy az ellentmondás egyik tagja igaz, ti. az, amelyet az akarata teljes bizonyossággal igaznak akar.

Ezzel az állásponttal szemben: nem tűnik úgy, hogy megmenti az isteni tudás bizonyosságát azon jövőbeli kontingens dolgok vonatkozásában, amelyek teljességgel a teremtett akarattól függnek. Azt kérdezem ugyanis, hogy az isteni akarat említett meghatározását szükségszerűen követi-e a teremtett akarat meghatározása, vagy sem. Ha igen, akkor az akarat szükségszerűen működnék, mint a tűz, s ekként az érdem és az érdemtelenség megszűnnék létezni. Ha nem, akkor az ellentmondás valamely tagjának meghatározott módon történő tudásához szükség van a teremtett akarat meghatározására, minthogy a teremtetlen akarat meghatározása nem elégséges, hiszen a teremtett akarat képes megtenni e meghatározás ellentétét. Ennélfogva: minthogy a teremtett akarat említett meghatározása nem volt öröktől fogva, Isten nem rendelkezett biztos ismerettel azon jövőbeli kontingens dolgok vonatkozásában, amelyek teljességgel a teremtett akarattól függnek.

Másodszor: amikor valaminek a meghatározása kontingens módon történik, úgy, hogy továbbra is lehetséges, hogy ne határoztassék meg, s lehetséges az is, hogy az adott dolog soha se lett légyen meghatározott, az efféle meghatározás nem képezheti bizonyos és tévedhetetlen ismeret alapját. Az isteni akarat meghatározása azonban a jövőbeli kontingens dolgok vonatkozásában ilyen (szerinte, és az igazság szerint is), tehát az efféle meghatározás nem képezheti Isten bizonyos és tévedhetetlen ismeretének alapját a jövőbeli kontingens dolgokat illetőleg.

Ezt támasztja alá az is, hogy minden ilyen állítás kontingens: 'Isten öröktől fogva az ellentmondásnak ezt a tagját akarta igaznak', 'Isten öröktől fogva ezt határozta meg' s más effélék. Következésképpen – a második feltevés alapján – igazak és hamisak is lehetnek. Ennélfogva az efféle meghatározás alapján senki sem rendelkezhet biztos ismerettel.

---

[11] Arisztotelész, Második Analitika, I, 1., (71b 19-26)

[12] Lásd Ockham válaszát az ötödik ellenérvre.

[13] Ti. Johannes Duns Scotus (ca. 1266-1308), Opus oxoniense, I. dist. 39, q. u., n. 23 (ed. Vivès, t. 10, 639.o.); Reportatio Paris., I, dist. 38, q. 2, n. 3 (ed. Wadding, XI, 218.o.)

Azt állítom ezért, hogy nem lehetséges világosan kifejezni azt a módot, ahogyan Isten tudással rendelkezik a jövőbeli kontingens dolgokról. Mindazonáltal úgy kell tartanunk, hogy csak kontingens módon rendelkezik tudással róluk. Így kell tartanunk a szentek megnyilatkozásai alapján, akik azt mondják, hogy Isten nem ismeri meg másként a majd létrejövőt, mint a létrejöttet. A jövőbeli kontingens dolgok tudásának következő módját tulajdoníthatjuk mindazonáltal Istennek: ahogyan az értelem bármely nem-komplex dolog egy és ugyanazon intuitív ismerete alapján evidens módon ismerhet meg ellentmondó kontingens állításokat, mint például, hogy ’*a* létezik’, ’*a* nem létezik’, ugyanúgy megengedhetjük, hogy az isteni lényeg olyan tökéletes és olyan világos intuitív ismeret legyen, hogy minden múltbeli és jövőbeli dolog evidens ismerete, méghozzá oly módon, hogy tudja, az ellentmondás mely tagja lesz igaz, s melyik lesz hamis.

Ha Valaki azt mondja: ami önmagában nem igaz, azt senki sem tudhatja, márpedig az, hogy holnap ülni fogok, efféle, azt válaszolom, hogy igaz, abban az értelemben, hogy nem hamis, de kontingens módon igaz, mivel lehet hamis.

De ezzel szemben: az ’ülni fogok holnap és nem fogok ülni holnap’ mindkét része egyformán lehet igaz, tehát egyik sem inkább igaz, mint a másik. Így a jelen pillanatban vagy egyik sem igaz, vagy mind a kettő. De nem mind a kettő, következésképpen egyik sem. Azt felelem, hogy a jelen pillanatban meghatározott módon igaz az egyik rész – abban az értelemben, hogy nem hamis –, mert Isten azt akarja, hogy az egyik rész igaz legyen, a másik hamis. Ezt azonban kontingens módon akarja, s ezért lehetséges, hogy ne akarja ezt az oldalt, és lehetséges, hogy a másikat akarja, úgyhogy a másik oldal is létrejöhet.

Hetedik feltevés: az ’ismerni’ kifejezést e tárgykörben vagy tág értelemben értjük, bármely tetszőleges dolog ismereteként – s ebben az értelemben Isten mindent ismer, úgy az egyszerű, mint az összetett terminusokat (*tam incomplexa, quam complexa*), a szükségszerű, a kontingens, a hamis, és a lehetetlen dolgokat –, vagy szűkebb értelemben, ami az igazság megismerését jelenti abban az értelemben, ahogy a Filozófus mondja a *Második analitika* első könyvében: csak az igaz tudható.[14]

A nyolcadik feltevés szerint e tárgykörben bizonyos kijelentéseket meg kell különböztetnünk összetett és szétválasztott értelem szerint. Azokat tudniillik, amelyekben a modalitás *dictum*mal együtt áll,[15] úgyhogy összetett értelemben annyit jelent, hogy a modalitást az adott *dictum* előtt álló részről, vagy az adott *dictum*ban foglalt kijelentésről állítjuk, szétválasztott értelemben viszont azt jelenti, hogy az adott *dictum*, vagy az adott *dictum*hoz tartozó kijelentés predikátumát arról a dologról állítjuk a modalitással együtt, ami helyett e kijelentés alanya szupponál, amint az kiderül a *Logiká*ból. Ezek alapján világos, hogy az ’aki predesztinálva van, az elkárhozhat’ nem különböztethető meg összetett és szétválasztott jelentés szerint.

Kilencedik feltevés: Az ’ok’ szót a jelen értekezésben kétféleképpen használjuk. Egyrészt egy olyan dologra utalva, amelyhez egy másik dolog is hozzátartozik ennek a hatása gyanánt, s ezt olyan oknak mondjuk, „amelynek a létezését valami más követi”, mivel ha őt tételezzük, tételeződik a hatás is, ha pedig nem tételezzük, akkor nem tételezhető a hatás se. Másik értelemben arra utal, hogy egy kijelentés megelőz egy másik kijelentést, mint amikor azt mondjuk: ha egy kijelentésből természetesen következtethetünk egy másik kijelentésre, fordítva azonban nem, akkor a premissza (*antecedens*) oka a következménynek (*consequens*), fordítva azonban nem.

---

[14] *Anal. Poster*, I, c. 4 (71b 19–26)

[15] A *dictum* az adott modális állítás alanyi vagy tárgyi mellékmondattal (a latinban *accusativus cum infinitivo*-val) kifejezhető tartalma. Amennyiben a modális operátort például az *’omnis homo est animal’* (minden ember élőlény) kijelentés követi, a „szükségszerű, hogy…” modális állítás tartalma a „hogy minden ember élőlény”. Vö. *SL* II. 9. *„…cuius dictum est hoc quod dicitur ’omnem hominem esse animal’; quia ’dictum propositionis’ dicitur quando termini propositionis accipiuntur in accusativo casu et verbum in infinitivo modo.”*

Miután ezeket áttekintettük, válaszolhatunk a korábban megfogalmazott érvekre, amelyek azt bizonyítják, hogy egy predesztinált ember elkárhozhat, valamint azokra, amelyeket ezután fogunk bemutatni a jövőbeli kontingens dolgokra vonatkozó isteni tudással kapcsolatban.

II. Quaestio

Vajon Isten valamennyi jövőbeli kontingens dolog vonatkozásában határozott, biztos, tévedhetetlen, változhatatlan és szükségszerű ismerettel rendelkezik-e az ellentmondás egyik tagját illetően?

Első artikulus

Először, hogy nem rendelkezik határozott ismerettel:

Mivel a jövőbeli kontingens kijelentések tekintetében nincsen határozott igazság vagy hamisság, ezért stb.

Másodszor: Ha rendelkezik ilyennel, akkor akár mérlegelünk, akár nem, szükségképpen megtörténne az, amit Isten ily módon ismer, s következésképpen hiába mérlegelnénk vagy törődnénk bármivel.

Harmadszor így: Ha rendelkezik ilyennel, akkor Istennek korlátozott hatóképessége volna. Bizonyítás: Ha Isten képes meghatározott módon cselekedni ezt meg ezt a dolgot, oly módon, hogy az ellenkezőjére nem képes, akkor meghatározott és korlátozott hatóképességgel rendelkezik. Következésképpen ugyanígy stb.

Negyedszer: Ami nem önmagában igaz, azt Isten nem ismeri határozott tudással. Márpedig a jövőbeli kontingens dolog efféle. Tehát, stb.

Szemben áll ezzel a hit.

Ezzel a résszel kapcsolatban azt állítom, amit a hatodik feltevésben már elmondtam: Isten határozott ismerettel rendelkezik a jövőbeli kontingens dolgok tekintetében, mivel határozottan tudja, hogy az ellentmondás melyik tagja lesz igaz, és melyik hamis.

Hogy az elsővel kapcsolatban mit kell mondanunk, azt az ötödik feltevésből látjuk, hiszen a Filozófius intenciója szerint az olyan a jövőbeli kontingens dolgoknál, amelyek abszolút módon egy szabad hatóképességtől – például egy teremtett akarattól – függenek, egyik oldal sem igaz meghatározott módon. Ez nyilvánvaló ugyanezen hely alapján. Ám hogy mit kell mondanunk az igazsággal és a hittel összhangban, az a hatodik alaptételből derül ki.

A másodikra: Az első következtetés nem érvényes, mert még ha határozott módon ismeri is az egyik oldalt, mindazonáltal kontingens módon ismeri, és lehetséges, hogy ne ismerje, és lehetséges volt, hogy sohasem ismerte légyen. S ennélfogva hasznos a mérlegelés.

A harmadikra: Tagadom a következtetést. Ennek bizonyításaként azt mondom: igaz, hogy ha Isten oly módon okozná az ellentmondás egyik oldalát, hogy a másik oldalt nem volna képes okozni, akkor korlátozott hatóképessége volna. És hasonlóképpen: ha úgy ismerné az egyik oldalt, hogy nem ismerhetné a másikat, tudása korlátott és tökéletlen volna. Ám ezek egyike sem igaz.

A negyedikre: Nyilvánvaló hogy az alsó premissza hamis. Igaz mindazonáltal abban az értelemben, hogy kontingens módon igaz, hiszen lehet hamis, és lehetséges volt, hogy sohasem volt igaz.

II. artikulus

Másodszor a második rész mellett érvelünk, nevezetesen, hogy nem rendelkezik biztos és tévedhetetlen ismerettel:

Bizonyítás. Helytálló a következtetés: „Isten tudja, hogy holnap ülni fogok, holnap nem fogok ülni, tehát Isten téved." Nyilvánvaló a következtetés, mert aki azt hiszi, hogy van, ami nincsen, az téved. És hasonlóképpen: „Isten tudja, hogy holnap ülni fogok, lehetséges, hogy holnap nem fogok ülni, tehát lehetséges, hogy Isten téved." Bizonyítjuk e második következtetést: amint két asszertorikus állításból asszertorikus konklúzió következik, úgy egy asszertorikus és egy lehetőséget kifejező állításból lehetőséget kifejező konklúzió következik.

Másodszor így: Ha Isten tudja, hogy holnap ülni fogok, és képes vagyok arra, hogy holnap ne üljek, akkor tételezzük fel, hogy nem fogok ülni holnap. Ekkor az következik, hogy Isten téved, mivel egy lehetőség megvalósulásának a feltételezéséből nem következik lehetetlen, következésképpen az 'Isten téved' nem lehetetlen.

Szembenáll ezzel a hit.

A válaszom affirmatív,[16] és a hatodik feltevésből bizonyítom.

Az első ellenérvre azt felelem, hogy az első következtetés érvényes (jóllehet nem szillogisztikus), hiszen tévedni nem más, mint úgy vélni, hogy egy dolog – abban az időben, amire e hit vonatkozik – másként van, mint ahogyan valóban van. S ezek az asszertorikus premisszák ezt implikálják, azt implikálják ugyanis, hogy Isten másképpen hisz valamit, mint ahogyan lesz. S e kettőből – ha lehetséges, hogy igazak – következik a konklúzió. Ám nem lehetséges, hogy együtt igazak legyenek, mert helytálló a következtetés: 'Isten tudja, hogy én stb, tehát igaz, hogy holnap ülni fogok', hiszen csak az tudható, ami igaz. Következésképpen a tagadása hamis, különben egyszerre lennének igazak a kontradiktórikusok. Akárhogyan áll is azonban a dolog az első következtetéssel, a második nem állja meg a helyét, mert ahhoz, hogy ez az elegy érvényes legyen, arra lenne szükség, hogy a felső premissza egy egyszerű asszertorikus állítás legyen, úgy, hogy mindig szükségszerűen igaz legyen, akár megvalósul a lehetőséget kifejező állítás, akár nem. És ebben az esetben következik a lehetőséget kifejező vonatkozó konklúzió, más esetben nem. Bizonyítom az állítást: Ha a konklúzió ellentétét e lehetőséget kifejező állítással összekapcsolva érvelünk, akkor csupán egy szükségszerű kijelentés ellentétét és egy egyszerű asszertorikus állítást kapunk. Ha például úgy érvelek, hogy „Isten nem tévedhet, és lehetséges, hogy holnap nem fogok ülni", akkor pusztán az a konklúzió adódik, hogy „tehát Isten nem szükségszerűen tudja, hogy holnap ülni fogok, hanem csupán kontingens módon." Ahhoz tehát, hogy az első elegy érvényes legyen, a felső premisszának egyszerű asszertorikus állításnak kell lennie. Világos azonban, hogy nem ilyen, hanem pusztán kontingens állítás, mivel lehetséges, hogy igaz, és lehetséges, hogy hamis, és sohasem volt igaz. Ez kiderül a korábban mondottakból, nevezetesen a második és a harmadik feltevésből.

A másodikra azt felelem: egy lehetőséget kifejező állítás puszta tételezéséből, sohasem következik lehetetlen. Ám az az asszertorikus kijelentés, amellyel e lehetőséget kifejező állítás tételezését kijelentjük, ellentétben állhat egy olyan asszertorikus kijelentéssel, amellyel a lehetőséget kifejező állítás – amelyet tételezünk – nem áll ellentétben, hiszen az antecedens ellentétben állhat egy olyan kijelentéssel, amellyel a konszekvens nem ellentétes, mint ahogyan a fehérség ellentétes valamivel, amivel a szín nem ellentétes. Az asszertorikus kijelentésből következik a lehetőséget kifejező, fordítva azonban nem. Ez nyilvánvaló. Ezért abból az asszertorikus állításból, ami megelőzi a lehetőséget kifejező kijelentést, valamint egy másik asszertorikus állításból, amely ellentmond az iméntinek, következhet olyan

[16] Azaz biztos és tévedhetetlen ismerettel rendelkezik.

képtelenség, ami[17] nem következik a lehetőséget kifejező kijelentésből, ami a konszekvens, valamint egy másik asszertorikus állításból.[18] Ezért nem csoda, ha két inkomposszibilis premisszából lehetetlen konklúzió következik, mert egy olyan szillogizmusból, amelynek a premisszái ellentmondanak, lehetetlen konklúzió következik.

Most a tétellel kapcsolatban mondom: Abból, hogy „lehetséges, hogy holnap nem fogok ülni", semmi lehetetlen nem következik, ha feltesszük, hogy megvalósul. Abból a kijelentésből azonban, amellyel a megvalósulást tételezzük (nevezetesen a „holnap nem fogok ülni" kijelentésből), valamint abból, hogy „Isten tudja, hogy holnap ülni fogok", az a lehetetlenség következik, hogy „Isten téved", méghozzá azért, mert a premisszák inkomposszibilisek. Példa: egyszerre igaz az, hogy „Szókratész ül" és „Szókratész állhat", ám az, hogy „Szókratész ül" és „Szókratész áll", nem fér meg együtt, hanem ellentétes egymással, s ezért e kettőből az következik, hogy aki ül, az áll. Ám ugyanez a konklúzió nem következik abból, hogy „Szókratész ül" és „Szókratész állhat". Ennek pedig egyedül az az oka, hogy az egynemű szillogizmusban ellentmondanak egymásnak a premisszák, a kevertben nem. S ugyanígy a tétel valamennyi részében.

III. artikulus

Harmadszor amellett érvelünk, hogy nem rendelkezik változhatatlan tudással a jövőbeli kontingens dolgok tekintetében.

Először a következőképpen: Változás nélkül nem lehetséges az átmenet az egyik kontradiktóriusról a másikra. Bizonyítás: Valami, ami korábban igaz volt, nem lehet most hamis, vagy megfordítva, hacsak nincsen valamiféle változás. Az azonban lehetséges, hogy Isten, aki tudja azt a kontingens kijelentést, hogy „ülni fogok", ne tudja azt, hiszen e kijelentés lehet hamis, és ami hamis, az nem lehet tudás tárgya. És hasonlóképpen: Isten most nem tudja azt a kijelentést, hogy „Rómában vagyok", mivel e kijelentés a jelen pillanatban hamis, de tudhatja most egy évvel későbbi időpontra nézve, mivel akkor igaz lesz. Úgy tűnik tehát, hogy Isten megváltozik. S hasonlóképpen: Most tudja azt a jövőbeli kijelentést, hogy „holnap olvasni fogok" – tegyük fel, hogy igaz. De holnapután nem fogja tudni azt a kijelentést, hogy „holnap olvasni fogok", mivel akkor hamis lesz.

Azt válaszolom, amit azokról a pusztán jelenre vonatkozó kijelentésekről szólva mondtam, amelyek semmilyen módon nem függenek a jövőtől. Azt válaszolom tehát, hogy amint ezek képesek igazból hamissá válni és megfordítva, úgy Isten is képes arra, hogy olykor tudja, olykor pedig ne tudja őket, képes arra, hogy ne tudja, miután tudta, s tudjon egy kijelentést, amit korábban nem tudott, mégpedig anélkül, hogy bármiféle változás történne benne, pusztán csak azért, mert a teremtményben, vagy a tudása tárgyát képező kijelentésekben megy végbe változás, ugyanúgy, mint amikor azt mondjuk, hogy először nem

---

[17] A kéziratok egy részében található *quae* olvasatot követtem. A szerkesztők által előnyben részesített *quia* a következő fordítással adható vissza: „Ezért abból az asszertorikus állításból, ami megelőzi a lehetőséget kifejező kijelentést, valamint egy másik asszertorikus állításból, amely ellentmond az iméntinek, következhet képtelenség, mert nem egy utótagként álló lehetőséget kifejező kijelentésből, valamint egy másik asszertorikus állításból következik."

[18] Példák behelyettesítésével: Egy lehetőséget kifejező állítás (*most állhatok*) puszta tételezéséből *(most állok)*, sohasem következik lehetetlen. Ám az az asszertorikus kijelentés, amellyel e lehetőséget kifejező állítás (*most állhatok*) tételezését kijelentjük *(most állok)*, ellentétben állhat egy olyan asszertorikus kijelentéssel *(most ülök)*, amellyel a lehetőséget kifejező állítás – amelyet tételezünk – *(most állhatok)* nem áll ellentétben, hiszen az előzmény *(most állok)* ellentétes lehet egy olyan kijelentéssel *(most ülök)*, amellyel a következmény *(most állhatok)* nem ellentétes, mint ahogyan a fehérség ellentétes valamivel, amivel a szín nem ellentétes. (…) Ezért abból az asszertorikus állításból *(most állok)*, ami megelőzi a lehetőséget kifejező kijelentést (*most állhatok*), valamint egy másik asszertorikus állításból *(most ülök)*, amely ellentmond az iméntinek, következhet olyan képtelenség (*most állok és most ülök*), ami nem következik a lehetőséget kifejező kijelentésből *(most állhatok)*, ami a konszekvens, valamint egy másik asszertorikus állításból *(most ülök)*.

volt teremtő, azután teremtő lett, pusztán a teremtményben végbemenő változás, a teremtés megvalósulása miatt. Erre ugyanis a saját elménk is képes a benne végbemenő bármiféle változás nélkül. Bizonyítás: Tegyük fel, hogy úgy hiszem, igaz a „Szókratész ül" kijelentés, holott hamis, mert Szókratész áll. Most váljék igazzá e kijelentés, miközben bennem ez a kognitív aktus változatlan marad. Most már tudom azt, amit korábban nem tudtam, holott semmi sem változott meg az elmémben, csupán a valóságban történt változás. Így érthető a *Fizika* VII. könyvének az a kijelentése is,[19] hogy *viszony* tekintetében nincsen mozgás, e kijelentés tudniillik partikuláris és nem univerzális, hiszen a Filozófus ehelyütt arról a tudásról kívánja elmondani, hogy valaki megtudhat újonnan valamit, anélkül, hogy – miként azt mondtuk – bármiféle változás menne végbe benne, ami pusztán reláció.[20] Vagy amint még a Kommentátor is mondja: e kijelentés Platón véleményét követi.

A jövőbeli kontingens kijelentésekről szólva viszont a következő megkülönböztetést teszem: Némelyek olyanolyanok, hogy nem utalnak (*important*) egy jelen vagy múltbeli pillanatra. Ezeknél nem lehetséges, hogy Isten előbb tudja, azután pedig ne tudja őket, mivel lehetetlen, hogy *a* pillanat előtt Isten tudja, hogy „Szókratész *a*-ban ülni fog", azután pedig ne tudja. Ennek az a magyarázata, hogy *a* pillanatot megelőzően nem lehet előbb igaz, azután pedig hamis, hanem ha *a* előtt igaz volt, akkor *a* előtt mindig igaz volt. Más kijelentések csupán nyelvileg (*secundum vocem*) vonatkoznak a jövőre, ugyanakkor jelen vagy múlt idejű dolgok jövőbeliségét implikálják. Mintha *a* pillanat után kijelentenénk, hogy „Szókratész *a* pillanatban ülni fog", ami elmúlt dolgokról állítja, hogy lesznek, tudniillik, hogy *a* pillanat lesz majd, és az ülés is ezután lesz. Az ilyen jövőbeli kijelentés azonban átváltozhat igazról hamisra, mivel *a* előtt igaz volt, *a* után hamis. S az ilyen jövőbeli kontingens kijelentés estében lehetséges, hogy Isten ne tudja, miután tudta, holott az ő részéről semmiféle változás nem történik, hanem mindez pusztán a dolog megváltozása, és az idő múlása miatt van így. Az ilyen jövőbeli kijelentésekkel kapcsolatban tudnunk kell, hogy némelyek igazak, és az igazságuknak nincsen kezdete, ám elkezdenek hamisak lenni. Legyen például *a* a holnapi nap, s legyen most igaz az a kijelentés, hogy „Szókratész *a*-ban ülni fog." Tegyük föl, hogy tényleg ülni fog. Ekkor az igazságának nincsen kezdete, és mégis elkezd hamis lenni, mivel *a* után mindig hamis lesz. És ilyen az is, hogy „Szókratész predesztinálva van", mivel az üdvözülés előtt mindig igaz, ha egyszer igaz, ám az üdvözülés után mindig hamis lesz. Más jövőbeli kijelentések hamisak, és a hamisságuknak nincsen kezdete, de elkezdenek igazak lenni, például az a kijelentés, hogy „Szókratész nem fog ülni *a*-ban", *a* előtt ugyanis mindig hamis lesz – tegyük föl –, utána pedig mindig igaz. És ilyen az a kijelentés is, hogy „Szókratész nem predesztinált", mivel az üdvözülés előtt hamis volt, utána pedig mindig igaz lesz.

Másodszor a következőképpen érvelnek ismét emellett: Isten képes több dolgot tudni, mint amennyit tud, mert képes számos olyan kontingens kijelentést tudni, amelyek igazak lesznek, most azonban hamisak. Következésképpen kevesebbet is tudhat, mint amennyit tud, hiszen számos jelenre vonatkozó igaz állítást ismer, amelyek ettől kezdve mindig hamisak lesznek. Tudása tehát változásnak van kitéve.

Azt állítom, hogy ha Istennel kapcsolatban szigorú értelemben használjuk a „tudni" és a „tudás" szavakat (ahogyan a hetedik feltevésben mondjuk), akkor lehetséges ugyan, hogy Isten tudjon valamit, amit most nem tud, minthogy azonban ebben az értelemben csak azt tudja, ami igaz, lehetséges, hogy valamikor tud egy olyan kijelentést, ami most hamis – például, hogy én Rómában vagyok –, jóllehet jelenleg nem tudja. Azt azonban nem szabad megengedni, hogy többet tudhat, mint amennyit tud, mivel Isten csak azt tudja, ami igaz, és minden igazat tud, ám az igaz mindig ugyanannyi, ezért Isten mindig ugyanannyi dolgot ismer. Bizonyítom a felső premisszát: nem lehetséges, hogy az egyik pillanatban több dolog

[19] *Physica* VII. 3, 247b1–3
[20] A *„tantum"* olvasatot követtem.

legyen igaz, mint a másikban, mivel az ellentmondás valamelyik oldala mindig igaz, és nincs olyan igazság, ami ne egy ellentmondásnak egyik oldala volna. Az ugyanis lehetetlen, hogy az ellentmondás mindkét oldala igaz legyen. Következésképpen ugyanannyi igaz az egyik pillanatban, mint a másikban, se több, se kevesebb, bár van ami igaz az egyik pillanatban és hamis a másikban. Úgyhogy általánosságban: ha valami hamissá válik, ami korábban igaz volt, akkor valami igazzá válik, ami hamis volt. Ezért nem helytálló a következtetés: Isten képes több dolgot ismerni, amit nem ismer, és nem ismerni több dolgot, amit ismer, tehát képes többet vagy kevesebbet tudni, mint amennyit tud.

Ha azt mondják, Isten mindig tudni fogja, amit most tud, mert attól, hogy először azt tudja: „Szókratész ül", később pedig, hogy „Szókratész ült", nem mást tud, hanem ugyanazt a dolgot – ezt felelem: Ha a tudást annak az isteni ismeretnek az értelmében vesszük, amellyel e kijelentéseket megismeri, akkor ez ugyanaz a tudás valamennyi lehetséges tárgy tekintetében. Ám ha Isten tudását úgy vesszük, hogy a „Szókratész ül", „Szókratész ült" komplexumokat implikálja, akkor ezek nem ugyanazok, nem egyenértékűek és nem is felcserélhetőek, mivel lehet, hogy az egyik igaz, miközben a másik hamis. Például ha mostantól fogva azt tudja, hogy „Szókratész ül", akkor e pillanatban hamis ez a múltra vonatkozó állítás: „Isten tudja, hogy Szókratész ült", és hasonlóképpen amikor Szókratész jár, e pillanatban azt tudja, hogy „Szókratész ült", mert ez igaz, és nem azt tudja, hogy „Szókratész ül", ez ugyanis hamis.

Harmadszor így: Tudása gyarapodhat, mivel képes többet tudni, mint amennyit tud, és fogyatkozhat, mivel képes kevesebbet tudni, mint amennyit tud, következésképpen megváltozhat. Erre azt felelem, hogy nem gyarapodhat és nem is fogyhat, mivel nincsen benne különbség a dolgok szempontjából. De gyarapodhat vagy fogyatkozhat-e az előre ismert dolgok száma? Azt mondhatjuk, hogy ez összetett értelemben (*in sensu compositionis*) hamis, mivel nem lehetséges, hogy „a predesztináltak száma gyarapodott vagy csökkent", mert ebben az esetben azt jelenti, hogy a predesztináltak száma először nagyobb, azután kisebb, vagy megfordítva. S ez hamis, mert ezek az ellentétes dolgok nem tehetők igazzá egymás után, hiszen aki predesztinált, az öröktől fogva predesztinált volt, mivel minden pusztán jövőre vonatkozó kijelentés, ami nem konnotál valamely múltat vagy jelent, mindig igaz volt, ha egyszer igaz. Szétválasztott értelemben (*in sensu divisionis*) megengedhető, mivel nem jelent többet, mint hogy azok mellett, akik most predesztinálva vannak, más is predesztinálható. Ez pedig igaz. És mégis, ha feltételezzük, hogy e kijelentés megvalósul, el kell ismernünk, hogy aki most a predesztináltak közé tartozik, az mindig is közéjük tartozott, s nem a korábban föltételezett szám volt a predsztináltak valódi száma, hanem egy másik, ennél nagyobb szám. Mint ahogyan attól kezdve, hogy egy lehetőséget kifejező állítást tételezünk, minden ezzel ellentétes állítást tagadnunk kell. Attól kezdve például, hogy feltesszük a „Szókratész ülhet" megvalósulását, tagadnunk kell, hogy „Szókratész áll".

Negyedszer: Ha valaki nem tudja *a*-t (egy kontingens kijelentést), és képes tudni *a*-t, az képes elkezdeni *a* tudását, mivel egy állítás a tagadás után – miután nem volt igaz – csak akkor lesz igaz, ha igazsága kezdetét veszi. Következésképpen, ha nem tudja *a*-t (egy kijelentést), és képes tudni *a*-t, akkor képes megváltozni. Azt felelem, hogy ha *a*-n a jelenre vonatkozó kontingens kijelentést értesz, akkor a kijelentés igaz, és ebben az esetben elfogadom a konklúziót: lehetséges, hogy Isten elkezdje tudni *a*-t. Ám – amint az a korábbiakból világos – a továbbiakban nem következik, hogy „tehát megváltozik". Ha azonban *a*-n egy jövőre vonatkozó kontingens kijelentést értesz, akkor nem igaz, ahhoz ugyanis, hogy igaz legyen, arra volna szükség, hogy e kettő, „Isten nem tudja, hogy *a*" és „Isten tudja, hogy *a*", egymás után igazak legyenek, egyszerre ugyanis nem lehetnek igazak. Mert amint Isten csak azt ismeri, ami igaz, úgy mindent ismer, ami igaz, s ennélfogva, ha *a* igaz lenne, akkor mindig igaz volt, Isten tehát mindig is tudta. Továbbá az, hogy „Isten nem tudja, hogy *a*", sohasem volt igaz, s következésképpen nem vonható le az a konklúzió:

„lehetséges, hogy Isten elkezdi tudni, hogy *a*”, ez ugyanis csak akkor következne, ha először igaz volna az, hogy „Isten nem tudja, hogy *a*”, majd ezután, hogy „Isten tudja, hogy *a*”.

Ötödször így: Ha Isten nem tudja, hogy *a* és képes tudni, hogy *a,* akkor ez az értelemnek köszönhető, következésképpen egy természetes aktív képességről van szó. Ez azonban, azután, hogy a nem cselekvés állapotában volt, nem képes cselekedni változás nélkül. Következésképpen Isten változik. Azt felelem, hogy a „természetes aktív képesség nem képes cselekedni stb” kijelentés akkor igaz, amikor az „e hatóképesség cselekszik” és az „e hatóképesség nem cselekszik” kijelentések egymás után igazak lehetnek, ha pedig nem, akkor nem. Ha tehát az „Isten értelmével megismeri *a* jövőbeli kontingens eseményt” és az „Isten nem ismeri meg ezt” kijelentések egymás után igazak lennének, akkor következne, hogy Isten változásnak van kitéve, hiszen nem tarthatnánk fönn az igazságukat a jövőbeli kontingens esemény megváltozása révén, ez ugyanis nem változtathatja meg az igazságértékét oly módon, hogy előbb igaz, azután pedig hamis. Amint ugyanis többször mondtuk, ha feltesszük is, hogy Isten nem ismeri meg értelmével *a*-t (tudniillik hamis), de *a* lehet igaz, tételezzük fel, hogy valóban igaz; akkor ebben a pillanatban igaz az, hogy „Isten értelmével tudja, hogy *a*”, és mindig is igaz volt, hogy „Isten értelmével tudja, hogy *a*”. Következésképpen az „Isten értelmével nem tudja, hogy *a*” kijelentés mindig is hamis volt. Miként ha egy ellentmondás egyik oldala mindig igaz volt, akkor a másik mindig hamis, és megfordítva.

IV. artikulus

Negyedszer amellett érvelünk, hogy a jövőbeli kontingensekkel kapcsolatos szükségszerű tudás Istenben korlátozott.

Érvényes ugyanis a következtetés: „Isten változtathatatlanul tudja, hogy *a,* tehát szükségszerűen tudja”. Igazoljuk a következtetést: Istenben csak a változhatatlanság szükségszerűségét tételezzük, ami tehát változhatatlanul van benne, az szükségszerűen van. Azt felelem, hogy ez kétféleképpen érthető. Egyrészt, hogy az a tudás szükségszerű, amellyel a jövőbeli kontingenseket tudja. És ez igaz, mert maga az isteni lényeg minden dolog – úgy az összetett, mint az egyszerű terminusok, a szükségszerű és a kontingens dolgok – egyetlen, szükségszerű és változhatatlan megismerése. Másrészt érthetjük úgy, hogy e tudással szükségszerűen tudja ezeket a jövőbeli kontingenseket. Így azonban nem szükségszerű e tudás és nem szabad megengednünk, hogy Isten szükségszerű tudással rendelkezik a jövőbeli kontingens eseményekről, ellenkezőleg, tudása kontingens, mert amint egy adott jövőbeli kontingens esemény esetlegesen fog megtörténni, úgy Isten tudja, hogy esetlegesen fog megtörténni, mert képes arra, hogy ne tudja, hogy meg fog történni, ha tudja is.

Ezután az érvvel kapcsolatban azt állítom, hogy nem helyes a következtetés. Mert bár a tudás változhatatlan, és a tudás tárgya – tudniillik a jövőbeli kontingens dolog – is változhatatlan abban az értelemben, hogy (amint azt többször mondtuk) lehetetlen, hogy előbb igaz legyen, aztán hamis, ebből mégsem következik, hogy Isten szükségszerűen tudja ezt a dolgot, hanem kontingens módon tudja, mert jóllehet maga *a* esemény nem válhat igazból hamissá, sem megfordítva, mégis esetleges, és így lehet hamis, következésképpen lehetséges, hogy Isten nem tudja, s ezért Isten esetlegesen tudja, nem szükségszerűen. Itt tehát a következménnyel kapcsolatos hibás érvelésről (*fallacia consequentis*) van szó, mivel fordított irányban működik a következtetés, nem így. S hasonlóképpen a következménnyel kapcsolatos hibás érvelés ez is: ’*a* nem lehet először igaz, azután hamis, tehát nem lehet hamis’, hiszen a következtetés fordított irányban működik, nem így.

Ha pedig azzal igazolják a következtetést, hogy benne csak a változhatatlanság szükségszerűségéről van szó, ezt megengedem, mivel a szükségszerűség más fajtái – például a kényszerből fakadó, stb – Istenben nem lehetségesek a tökéletlenség miatt. S ezért az a

következtetés adódik, hogy „benne szükségszerű, tehát változhatatlan”, de nem fordítva, hiszen minden szükségszerű változhatatlan, megfordítva azonban ez nem igaz, kivéve ha azokról a változhatatlan dolgokról beszélünk, amelyek magával Istennel azonosak. Isten ugyanis számos változhatatlan komplexumot ismer, amelyek mégsem szükségszerűek, hanem pusztán esetlegesek.

Másodszor így: Minden, ami lehetséges, az megváltozhat, következésképpen minden, ami változhatatlan, szükségszerű. Isten tudása azonban változhatatlan, tehát stb. Vagy így: Ez a dolog megváltozhat, következésképpen esetleges, tehát az iméntihez hasonlóan, ez a dolog változhatatlan, tehát szükségszerű a következő szabály értelmében: ha valaminek az ellentéte állítható valaminek az ellentétéről, akkor e valami is állítható a másik valamiről. Azt felelem erre, hogy a következtetés nem érvényes. A szabállyal kapcsolatban pedig azt mondom, hogy abban az esetben érvényes, amikor a következmény (*consequens*) ellentéte felől érvelünk az előzmény (*antecedens*) ellentéte felé. Itt azonban az ellenkező irányban történik az érvelés, s ezért ez a következménnyel kapcsolatos tévkövetkeztetés.

Harmadszor így: Ha valami meglehet Istenben, ez szükségképpen Isten, mivel változhatatlan. Márpedig *a* ismerete meglehet Istenben, tehát szükségszerűen van meg Istenben, következésképpen Isten szükségszerűen ismeri *a*-t. Azt felelem, hogy ha valami megvan Istenben, vagy formálisan meglehet benne, az szükségszerűen Isten. *A*-nak az ismerete azonban nem így van meg benne, hanem csupán predikatív értelemben (*per praedicationem*), hiszen nem más, mint egy konceptus, vagy egy név, amit hol állítunk Istenről, hol pedig nem. S nem szükséges, hogy Isten ez legyen, hiszen az „Úr” név kontingens módon és temporális megfontolás alapján (*ex tempore*) állítható Istenről, és mégsem Isten.

Negyedszer így: Minden abszolút tökéletesség (*perfectio simpliciter*) szükségképpen van meg Istenben. Márpedig *a* ismerete ilyen, tehát stb. Az alsó premissza bizonyos, másként ugyanis Isten nem volna tökéletes, ha nem ismerné *a*-t, hiszen csak akkor tökéletlen, ha hiányzik belőle valamilyen abszolút tökéletesség. Következésképpen szükségszerűen tudja *a*-t. Azt felelem, hogy abszolút értelemben vett tökéletességen olykor egy olyan Istenhez tartozó tökéletességet értünk, amelyhez nem adható hozzá más tökéletesség. S ebben az értelemben „*a* tudása” nem tökéletesség, hiszen egy konceptus vagy egy szó. Máskor egy olyan konceptust értünk alatta, aminek a tagadásából – ha tagadjuk valakiről –, az következik, hogy az illető tökéletlen. És így „*a* tudása” még mindig nem abszolút tökéletesség, mivel nem áll meg a következtetés: „Isten nem tudja *a*-t, tehát Isten tökéletlen”, hiszen ha *a* hamis, Isten nem tudja.

Ha azt mondják: az a következtetés fennáll, hogy „Isten nem tudja *a*-t, *a* igaz, tehát Isten nem tökéletes”, elismerem, hogy ha mindkét premissza igaz, akkor következik a konklúzió. Ám az első premissza igazságából nem következik semmiféle tökéletlenség Istenben, ami szükséges ahhoz, hogy abszolút tökéletesség legyen. Például: e két kijelentés igazságából, „Isten nem úr” és „az ember szolga” tökéletlenség következik Istenben, nevezetesen az, hogy nem ura egy tetszőleges szolgának. Ám az első premissza semmiféle tökéletlenséget nem implikál Istenben, mert ha feltesszük, hogy semmiféle teremtmény nem létezik, akkor nem következik, hogy „az Isten nem úr”, tehát „nem tökéletes”.

Ötödszörre a következőképpen: Mindaz, amiről Isten tudja, hogy lesz, szükségszerűen lesz; Isten tudja, hogy *a* lesz, következésképpen *a* szükségszerűen lesz. A felső premissza szükségszerű kijelentés (*de necessario*), mivel a predikátum szükségszerűen bennefoglaltatik a szubjektumban, az alsó pedig egy egyszerű asszertorikus állítás, mivel öröktől fogva igaz, szükségszerű konklúzió következik tehát belőlük. Azt válaszolom, hogy a felső premissza hamis, mivel elválasztott értelmet fejez ki, és számos dolog, amiről Isten tudja, hogy meg fog történni, esetleges módon fog megtörténni, nem pedig szükségszerűen, s ezért hamis konklúzió adódik belőle. Ha azonban a felső premisszát összetett értelemben vesszük, úgy,

hogy „minden, amiről Isten tudja, hogy meg fog történni, meg fog történni”, akkor pedig a kevert szillogizmus (*mixtio*) nem érvényes, mivel az alsó premissza épp csak a jelenben asszertorikus állítás (*est de inesse ut nunc*),[21] s így nem következik a konklúzió.

(Borbély Gábor és Schmal Dániel fordítása)

[21] „Azt az állítást nevezzük épp csak a jelentben asszertorikus állításnak, amelyben a predikátum egy adott időben állítható, egy másik pillanatban viszont tagadható.” *(Illa autem dicitur de inesse ut nunc in qua potest praedicatum uno tempore vere affirmari, de subiecto et alio tempore vere negari.)* SL III. 1. 30. Illetve, „Arisztotelész az egyszerű asszertórikus állításon olyan asszertórikus állítást ért, ami szükségszerű, az *épp csak a jelenben* asszertorikus állításon pedig olyan asszertorikus állítást ért, ami kontingens.” *(Aristoteles per 'propositionem de inesse simpliciter' intendit propositionem de inesse quae est necessaria et per 'illam de inesse ut nunc' intendit illam de inesse quae est contingens.)* Jean Buridan, *De consequentiis* 4.1.3.